

Gerben Hellinga: "Na lange tijd heb ik nu weer een toneelstuk geschreven: *Semmelweis* — het verhaal van de Weense arts uit het midden van de vorige eeuw, die de oorzaak van de kraamvrouwenkoorts ontdekt heeft. Zijn lijdensweg hanteer ik als de metafoor van wat ik als algemeen menselijk gedrag beschouw.

In ons allen schuilt een domoor, die misschien weliswaar niet machtiger is dan de verstandige die wij ook herbergen — maar hij heeft wèl voortdurend het voortouw; hij neemt eigenlijk altijd het initiatief. In eerste instantie is de mens geneigd het goede af te wijzen, om juist datgene te doen wat onwijs is. Mijn toneelwerk is kennelijk doordrongen van dubbelfiguren."

door ISCHA MELJER

Een magische wereld

Het PAROOL
DE TWEE

Maandag 13 januari 1992

MIJN VADER, de hoogleraar filologie, was een moeilijk man voor anderen – maar ik kon heel goed met hem opschieten, en hij met mij. Een buitengewoon scherpzinnig mens, zeer breed ontwikkeld, en nogal cholerisch ingesteld.

Hij was alcoholist. Iemand die zichzelf een moeilijk leven bereidde. Een gespleten figuur. Hij placht in de loop van de avond enorme hoeveelheden drank te verstouwen. Die alcohol maakte hem vriendelijk, zacht, grinnikend. Ik hield van zijn roes. Dan praatten we samen over de stand van zaken in de wereld. In wezen ging het, denk ik, telkens weer over de oorlog en de krankzinnigheid van de mensen. Hij gaf mij eigenlijk onderricht in het verschil tussen domheid en verstand.

Als reserve-officier moest hij zich in '42 melden voor Duitse krijgsgevangenschap. Dat heeft hij niet gedaan. Hij dook onder, met het hele gezin.

Een klein huisje op de heide, nabij Doornspijk – daar heb ik toen als klein jongetje een aantal voor mij uiterst romantische oorlogsjaren doorgebracht. Dat woninkje lag volkomen geïsoleerd; zonder elektriciteit, en het water kwam uit een pomp. Het was daar buitengewoon idyllisch. 's Ochtends kreeg ik les van mijn vader en moeder, vervolgens zwierf ik de hele dag rond in de vrije natuur, en verder las ik ongelooflijk veel.

De bevrijding kwam voor mij dan ook als een geweldige deceptie – dat was verschrikkelijk. Ik herinner me nog de dag dat Hitlers dood bekend werd gemaakt. 'Jammer, jammer,' dacht ik alleen maar.

Achteraf bezien betekent die tijd toch wel de gelukkigste periode van mijn leven – in ieder geval: het tegendeel van hoe de wereld er na '45 bleek uit te zien. Ik moest naar school, en spijbelde heel veel. Treurigheid, benauwenis. Terwijl het voor mijn ouders juist andersom was. Zij voelden zich erg hopeloos, daar in Doornspijk. Mijn vader hakte wel hout, op een open plek achter het huis, en af en toe kreeg hij het op zijn heupen – dan hakte hij daar gedurende een hele dag, terwijl hij verschrikkelijk huilde, met brullende uithalen. Ik liep dan weg – en nog kilometers verder hoorde ik die galmende kreten van hem, vermengd met het droge geluid van een bijl die hard in hout sloeg. Al heel vroeg wist ik dat ik schrijver zou worden.

Nederland na '45 was zo saai, zo stijf, zo niks.

Ik zat dan wel op een prettige lagere school in Amsterdam, maar ik voelde me eigenlijk alleen maar opgesloten. Daar sprak je in die tijd niet over met je ouders – zo stak de samenleving toen niet in elkaar. Men realiseerde zich waarschijnlijk niet op welke wijze kinderen die oorlog beleefd konden hebben.

Wij waren allemaal probleemkinderen. Toen ik terugkwam in mijn oude klas, werd ik meteen geconfronteerd met zowel schoolgenootjes, wier ouders fout geweest waren, als met jongens en meisjes die concentratiekampen of onderduik overleefd hadden. En er hing niet eens een vreselijke sfeer – althans, aan de oppervlakte. Er werd alleen nergens over gesproken – nooit. Tegelijkertijd werd er met al die ellende ook weer rekening gehouden; de onderwijzers lieten geen van hun leerlingetjes zittenblijven – iedereen ging die eerste jaren na de oorlog geruisloos over. Maar het diepe verdriet dat we hadden kon en mocht duidelijk niet echt aan bod komen.

Ik was ook erg verdrietig, toen. Ik had razzia's gezien, brandende vliegtuigen die neerstorten, verminkte lijken. Kortom: ik wist donders goed dat die gewone, burgerlijke, recht-toe-recht-aan-maatschappij niets anders was dan een grote, voze illusie. Het kon name-

lijk ook anders zijn – dat realiseerde ik me zeer sterk. Ik geloofde gewoonweg niet meer in de leugen van de zogenaamd normale. En dat was een diep besef.

Op die leeftijd sprak je met elkaar op een branieachtige toon over die oorlogsjaren – een andere manier had je niet voorhanden. Wij deelden het zwijgen over iets onbegrijpelijk.

Maar dat beeld van marcherende Duitse soldaten in de De Lairessestraat droeg ik toen al met mij mee; zoals mijn joodse vriendjes en vriendinnetjes zich ongetwijfeld de bordjes herinnerden met 'Joden niet gewenscht'. Amsterdam was en bleef voor ons een stad vol vervloekte plekken en duistere gaten.

Zo had je dokter Brilman, die altijd vertelde dat hij arts geworden was om zichzelf beter te kunnen maken. Zijn dochter Anneke zat bij mij in de klas. Ik herinner me nog, dat ze op school kwam met een ster op. En toen werd haar oma weggehaald, die bij ons om de hoek in de Nierstraat woonde, en daarna dokter Brilman zelf. En na de oorlog die lege banken in de klas. Niemand zei iets. Nou ja – we hebben ze wel herinnerd. Heel lullig. Elk jaar legden we tulpen neer bij een of ander monument. Daar kon je ook niks bij voelen; dat soort herinneren had toch geen enkele zin. Iedereen rouwde om de eigen lacunes. En de volwassene konden het niet echt onder ogen zien. Dat, bij voorbeeld, onze dokter Brilman er niet meer was, betekende voor mijn ouders een ramp – daar kon je niet over spreken. Wat was er gebeurd? Wat was er in godsnaam gebeurd?

Maar ik heb het met mijn vader toch ook wel kunnen hebben over mijn verrukkelijke herinneringen aan Doornspijk. Dat begreep hij volkomen.

MIJN vader, de geleerde, keek allerm minst op mij neer – terwijl ik toch op alle scholen mislukte. Wij dronken vaak samen en voerden lange, diepzinnige gesprekken. Hij was in wezen een bohémien; hij had indertijd ook een bewuste keuze gemaakt tussen een artistieke en een wetenschappelijke loopbaan. Ik wist van jongs af aan, dat ik kunstenaar wilde worden – iets anders was voor mij gewoonweg niet mogelijk. En dat vond mijn vader prachtig.

Verder was het een lege tijd. Ik reisde laatst door Polen en bezocht toen zo'n dorpje waar niets was. Je kijkt om je heen, en denkt: 'Verdomd – er is hier echt helemaal niks.' Het enige dat de mensen er kunnen doen, is op straat lopen. Dat hééft ook wel iets, hoor. Je ziet daar nog jongens en meisjes, die hand in hand met elkaar staan te praten op een doodse straathoek. Dat krijg je dan – dat soort menselijk geluk. Zo'n sfeer hing er ook gedurende de vroege jaren vijftig in Nederland. Een gigantisch vacuüm – en maar dromen over later. Ik wilde naar de toneelschool, om die onbestemde verwachtingen in mij waar te maken.

Het werd het Reinhardt Seminar te Wenen.

Toen ik daar aankwam, sprak ik geen woord Duits. Het was er fantastisch. De Russen waren net vertrokken. Daar heerste nog die chaotische sfeer van vlak na de oorlog. Je kon er alles doen wat je maar wilde. Eigenlijk was het voor mij een beetje: die tijd in Doornspijk. Ik plonsde terug in de tijd. Het leven was, goddank, weer bar en avontuurlijk. En ik heb er veel geleerd. In de eerste plaats natuurlijk omtrent het theaterambacht, en verder bekwaamde ik mij in het herkennen van nazi's. Ik kan ze, nog steeds, ruiken. Ik speelde veel toneel in die periode. Ik kon vrij behoorlijk acteren – maar ik was erg verlegen, en kon er niet zo goed tegen om bekeken te worden; nogal een handicap wanneer je acteur wilt zijn. Ik regisseerde

ook wel – dat ging mij ook goed af. Na drie jaar vertrok ik met mijn toenmalige echtgenote, een Duitse actrice, naar West-Berlijn. Ik heb de Muur zien bouwen. Ik was eenentwintig, en nog immer op zoek naar mijn verloren verleden. Het was een meesterlijke tijd. Ik acteerde wat, figureerde in allerlei films, probeerde voortdurend aan de slag te komen. Ik leefde eigenlijk heel onbewust. Ik liet me gewoon meevoeren op de stroom der gebeurtenissen.

En dan was er die droom van het schrijverschap. Af en toe schreef ik iets; een verhaaltje, of zomaar een paar losse pagina's. Ik verbaasde me er altijd over, dat ik zo verdomd weinig schreef. Maar ik wist dat ik ooit schrijver zou worden – daar heb ik nooit aan getwijfeld. Ik heb ook nooit geweten welk genre ik nu precies wilde beoefenen. Toen ik eenmaal loskwam, schreef ik thrillers. Ik was daar in beginsel alleen maar aan begonnen om me te oefenen. Ik las wel hoge literatuur, en bepaalde boeken vond ik zeker mooi – maar voor het merendeel waren die werken zo zwaar, zo droog, zo onecht ook. Wat dat betreft is Raymond Chandler een eye-opener voor me geweest. Ik ontdekte via deze auteur Amerikaanse letterkunde, die veel meer van de straat is. Ik wilde dus: schrijver worden. Mijn aspiraties in die richting waren volkomen ongericht. Ik. Wilde. Schrijver. Worden. En daar stak geen enkele filosofische gedachte achter. In diepste wezen, denk ik, wilde ik altijd al een verteller zijn.

In 1962 keerde ik terug naar Nederland. Er was, nog steeds, niets veranderd. Het was hier stil, kleinburgerlijk, braaf. Ik voelde me zeker wel een kunstenaar. Ik voelde me alléén maar kunstenaar. Ik gruwde bij de gedachte aan een vaste betrekking. Dan zag ik die studenten bij mijn vader tentamen komen doen. Eerst zes jaar middelbare school, dan zeven jaar studeren, vervolgens ook nog eens netjes promoveren – om ten slotte een of ander suf leraarsbaantje in de provincie te gaan vervullen. Impliciet hebben mijn ouders me daarvoor gewaarschuwd, vermoed ik. Het lijkt alsof ik niet trots ben op mijn toneelstukken en boeken. Dat krijg ik in ieder geval vaak te horen. En misschien is dat ook wel zo. Maar ik ben wel zeker van mijn werk; ik weet precies wat het is; ik heb er, hoe dan ook, een duidelijke voorstelling van. Ik voel me ook geenszins miskend. Maar tegelijkertijd ben ik absoluut niet geïnteresseerd in het fenomeen succes. Wellicht heb ik altijd al succes gehad, en ben ik behoorlijk verwend – dat zou best kunnen. En die desinteresse in faam zou ook wel eens iets te maken kunnen hebben met de omstandigheid, dat ik in diepste wezen tevreden ben over het leven. Ik ben niet ongelukkig. Hoewel – de ene periode was spannender dan de andere.

De jaren tachtig waren saai – met al die financieel-economische welvaart; alles ging maar goed. Nu valt het allemaal weer een beetje uit elkaar. De zaak wordt weer opwindend. Oorlog. Oftewel: werkelijkheid. De oorlog was, is en blijft voor mij: de realiteit. En de rest is slechts illusie en aankleding.

Sinds '73 woon ik in de kunstenaarskolonie Ruigoord. Innerlijke emigratie. En weer: Doornspijk.

Ruigoord is een dorpje dat destijds afgebroken werd, en wat ervan overbleef is gekraakt door een stelletje artiesten. Een communiteit. Wat mij betreft betekent het toch onderduik – in essentie om al het lelijke in deze wereld te ontvluchten. Wegschuilen voor het feit dat men in onze samenleving – ondanks alle mogelijke middelen van kennis, macht en geld die ons ten dienste staan – alleen nog maar in staat blijkt te zijn om de meest gruwelijke dingen te fabriceren. Daar lijd ik eigenlijk mijn hele leven al aan. De werkelijkheid wordt stelselmatig verdoezeld; de ene lelijke illusie na de andere wordt ontworpen – en daar scherm ik mij zo goed als mogelijk voor af.

GEDURENDE DE JAREN ZESTIG WOONDE IK IN AMSTERDAM. Ik was toen zwaar aan de drank. Sloopende tijd. Toch was het wel mooi. Ik woonde met Kitty Courbois aan de Binnenkant. Samen met wat andere andere arties-

ten vormden we een hecht clubje. Eigenlijk was dat ook een dorp. Eigenlijk heb ik altijd in van die groepjes geleefd; in Doornspijk, Wenen, Berlijn, Amsterdam en Ruigoord – maar dan wel als een complete individualist. Ik moet niks hebben van gedeelde koelkasten of andere idealistische rimram. In de grond van de zaak

vind ik die vorm van leven gewoon praktisch. En ik verkeer graag met kunstenaars. Terzelfder tijd blijf ik voortdurend een buitenstaander. Ik maak tenslotte mijn eigen ding.

Ik ben van plan eens in de tien jaar een deel van mijn Sid Stefan-thrillerreeks te publiceren. In '99 komt er dus weer een.

Ik weet eigenlijk niet waar die boeken nu precies over gaan. Volgens Rinus Ferdinandusse behelst dat werk één lange autobiografie. Dat zie ik niet zo. Ofschoon – misschien is het wel een fictieve autobiografie; een zelfportret in fantasieën. Kees de Jongen als privé-detective; een afsplitsing van mezelf.

Ik weet dat de wereld anders in elkaar steekt. Dat is mijn zekerheid. De meeste mensen zijn rationalistisch en neopositivistisch ingesteld. Door persoonlijke ervaringen ben ik er heilig van overtuigd geraakt dat we in een pertinent niet-logische wereld leven.

In deze samenleving heerst de dictatuur van de ratio. Maar voor mij geldt die wijze van levensbenadering absoluut niet. En daar ontleen ik een grote kracht aan. Als ik bij voorbeeld de artikelen van een collega als Rudy Kousbroek lees, die uit alle macht dat rationalistische gebouw van onze samenleving in stand tracht te houden, dan moet ik daar vreselijk om lachen.

Ik ben niet religieus – maar ik ben er wel van overtuigd dat wij in een magische wereld leven. Het leven op zichzelf is magisch – maar de mens maakt er uit onmacht iets rationeels van. Zo ervaar ik het.

MIJN vader, de wetenschapsman, heeft mij de grenzen van het rationele denken laten zien, en daar ben ik hem ongelooflijk dankbaar voor.

Op een gegeven moment kan de wetenschap eenvoudigweg niet meer op de empirische wijze haar toetsing voortzetten – dan wordt er een rand bereikt, en over die grens zit iets onverklaarbaars. Dat heeft mijn vader mij geleerd. Hij had de drank nodig om zich dat te kunnen, durven realiseren. Ik niet.

Mijn eerste vrouw ergerde zich nogal aan mijn cafébezoek. En dat gaf spanningen. Toen stelde ik haar voor, die kwestie eens samen met mijn vader te bespreken. Dat vond ze goed. 'Gerben houdt zo van de kroeg,' zei ze tegen mijn vader. 'En ik niet. Wat moeten we daar nou aan doen?'

En toen antwoordde mijn vader: 'Maar, meisje, die drankcultuur is niet speciaal iets van mij of mijn zoon – het is de weerspiegeling van de typisch Europees gedragspatroon. Dat doen we al zes eeuwen!'

Mooi, hè. 'Dat doen WE al zes eeuwen!'

Mijn vader was een ongelukkig mens, hij leed, als zoveel lieden, aan de pijn van het bestaan. Het leven is natuurlijk in wezen ook heel erg vervelend. Uiteindelijk is het toch erg saai. En we zijn met er ons allen eigenlijk alleen maar bezig om die oer-verveling te verdrijven – de een door middel van dit, de ander met iets anders. Ik schrijf dan toevallig. Ik loop langs die bakken bij tweedehandsboekwinkels, en neus in de restjes die voor een prik te koop zijn; die bijna niemand wil kopen. Zo kom ik aan mijn onderwerpen. Op die manier ben ik ook op de figuur van Semmelweis gestuit. Ik pluk wat uit de klikjes van onze cultuur.

Mijn vader is nu al jaren dood maar ik kan nog steeds uitstekend met hem communiceren. Hij vindt wat ik doe wel goed. Hij is er blij mee. Hij drinkt nu niet meer. Hij heeft die roes niet meer nodig om de magie van de wereld onder ogen te durven zien.

Hij zond mij destijds als een verkenner vooruit. Ik ben voorbij de rand mogen gaan, die mijn vader mij ooit gewezen heeft."